

Examining the Necessary Changes in the Structure, Organization and Systems in Judiciary for Implementation of the Electronic Proceedings

Mahdi Beiki Shouroki

Department of Private Law, Meybod Branch, Islamic Azad University,
Meybod, Iran

mahdi_Beiki@yahoo.com

Mohammadreza Fallah

Associate Professor Department of Law, Faculty of Humanities, Shahed
University, Tehran, Iran (Corresponding Author)

fallah@shahed.ac.ir

Keywords:

E-Litigation,
Litigation
Organization,
Law, E-Court

Abstract

Considering the benefits of electronic proceedings, such as saving time, money, energy, and immediate proceedings, and in order to increase people's satisfaction, it is necessary to establish electronic proceedings. The main purpose of this research is to examine the electronic legal system by adapting it to the existing laws. In this article, by studying the codified laws and researches, the research has been done by analytical-descriptive method. The importance of judicial documents requires the provision of the best and most reliable facilities and organization in the field of creating an electronic trial organization while providing sufficient credit. The format of some traditional court structures will also remain in e-litigation, including the types of courts due to their jurisdiction and specialization, as well as part of the administrative staff of the court, such as the court clerk. Some titles and cases that are not present in traditional proceedings are necessary in electronic proceedings, such as the system of inquiries, notices and monitoring of judicial authorities and judges electronically. Also, in terms of building and physical structure, changes should be made to install devices, cameras, etc. Even in electronic proceedings regarding the execution of judgments, some judgments can be executed electronically, which is executed in the same way. It is appropriate to prioritize the approval of a codified and comprehensive law as well as financing in this field.

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license:

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

بررسی تغییرات ضروری در ساختار، سازمان و تشکیلات قضایی برای اجرای دادرسی الکترونیکی

مهدی بیکی شورکی

گروه حقوق خصوصی، واحد میبد، دانشگاه آزاد اسلامی، میبد، ایران

mahdi_Beiki@yahoo.com

محمدرضا فلاح

دانشیار گروه آموزشی حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

fallah@shahed.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۴ مرداد ۱۴۰۳

۵۵ ۵۸

تاریخ دریافت: ۸ دی ۱۴۰۲

چکیده

با توجه به مزایای دادرسی الکترونیکی از جمله صرفه‌جویی در زمان، هزینه، انرژی و اجرای دادرسی فوری و در راستای افزایش رضایت‌مندی مردم، ایجاد تشکیلات دادرسی الکترونیکی ضروری است. هدف اصلی از این پژوهش بررسی تشکیلات دادرسی الکترونیکی با تطبیق آن با قوانین موجود می‌باشد. در این مقاله با مطالعه قوانین مدونه و پژوهش‌های انجام شده و به روش تحلیلی-توصیفی به پژوهش پرداخته شده است. اهمیت اسناد قضایی اقتضا می‌کند تا در زمینه ایجاد تشکیلات دادرسی الکترونیکی ضمن تأمین اعتبار کافی، بهترین و مطمئن‌ترین امکانات و تشکیلات را فراهم نمود. قالب برخی از ساختارهای دادرسی سنتی از جمله انواع دادگاه‌ها با توجه به صلاحیت ذاتی و تخصصی بودن آنها و همچنین بخشی از کادر اداری دادگاه مانند مدیر دفتر دادگاه در دادرسی الکترونیکی نیز باقی خواهد ماند. برخی از موارد که در دادرسی سنتی وجود ندارد در دادرسی الکترونیکی ضروری است مانند سامانه اعلام‌ها، ابلاغ‌ها و نظارت بر مراجع قضایی و قضات به صورت الکترونیکی. همچنین از لحاظ ساختمان و ساختار فیزیکی باید تغییراتی جهت نصب دستگاه‌ها، دوربین و غیره ایجاد نمود. حتی در دادرسی الکترونیکی در مورد اجرای احکام نیز برخی از احکام را می‌توان به صورت الکترونیکی اجرا نمود که به همان روش اجرا می‌گردد. مناسب است تصویب قانون مدون و جامع و همچنین تأمین اعتبار در این زمینه در اولویت قرار گیرد.

واژگان کلیدی: امضای الکترونیک، تشکیلات دادرسی، دادرسی الکترونیکی، قانون، دادگاه الکترونیکی

یکی از مهم‌ترین پرسش‌هایی که پاسخ آن کارآمدی و رضایت‌مندی دادرسی در هر کشور را رقم می‌زند تشکیلات قضایی است. هرچه تشکیلات دادرسی به‌روزتر و مناسب‌تر باشد و زمینه‌ساز تسریع در دادرسی باشد، مطلوب‌تر خواهد بود. ابلاغ سیاست‌های کلی قضایی پنج‌ساله در سال ۱۳۸۸ توسط مقام معظم رهبری امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) مبنی بر بهره‌برداری از فناوری‌های نوین به‌ویژه در زمینه‌های اطلاعات، ارتباطات و فرآیند دادرسی و خدمات ثبت، نقطه مهمی بود برای اینکه در سال ۱۳۹۳ قانون دادرسی الکترونیکی تصویب شود. در این راستا جایگزینی سامانه‌های الکترونیکی برای انجام ابلاغ به‌جای واحد ابلاغ و همچنین کاستن حضور مردم در دادگاه گامی موثر بوده که با همت مسئولین قضایی اقدامی مفید محسوب می‌گردد و گامی در جهت پیشرفت کشور خواهد بود. همچنین در امر پیشگیری از اطاله دادرسی، صرفه‌جویی در وقت اصحاب دعوی برای حضور در دادگاه، کم شدن مراجعین به دادگاه، حتی صرفه‌جویی در سوخت و کاهش ترافیک و غیره نیز مفید است. در جهت تحقق تشکیلات دادرسی مطلوب گامی بزرگ‌تر از این را می‌توان برداشت که البته نیاز به بسترسازی مناسب و هزینه بیشتری دارد و این امر مهم، دادرسی الکترونیکی است. در حال حاضر محل فیزیکی دادگاه از اهمیت بالایی برخوردار است و در دادرسی الکترونیکی تشکیلات دادرسی الکترونیکی متفاوت از دادرسی سنتی است. دادرسی الکترونیکی گامی است در راستای اجرای بهتر و سریع‌تر عدالت، رضایت‌مندی بیشتر مردم و خود، برگی از اقتصاد مقاومتی است. لازمه اجرای آن وجود تشکیلات قضایی برای دادرسی الکترونیکی است و لازمه این امر نیز وجود قانون و بودجه کافی است. در حال حاضر هرچند قانون جامعی در این زمینه وجود ندارد اما روند قانونی کار و بستر طرح این موضوع توسط قانونگذار پذیرفته شده، به‌ویژه ماده ۱۷۵ قانون آیین دادرسی کیفری که استفاده از سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی را بلامانع دانسته است. ضمن اینکه این ماده جنبه آمرانه نداشته اما با همت وزارت دادگستری و قوه قضائیه در تدوین و اجرای چنین مجوزی و علاوه بر این تدوین آیین‌نامه مربوطه و همچنین با وجود قانون دادرسی الکترونیکی و قانون تجارت الکترونیکی و تلاش‌های انجام شده در راستای اجرایی کردن قانون و تنظیم پیش‌نویس لایحه حکمرانی الکترونیکی و سایر موارد زمینه را برای پژوهش در این موضوع مناسب نشان می‌دهد، تا تشکیلات قضایی هر چه بهتر اجرایی شود. با توجه به روح مفاد قانونی که همانا توسعه دادرسی الکترونیکی می‌باشد و با ملاحظه برخی از مواد قانونی به‌ویژه تصریح ماده ۶۵۵ قانون دادرسی الکترونیکی که تصریح به شمول مقررات دادرسی الکترونیکی بر پرونده‌های حقوقی و کیفری دارد و منظور از پرونده‌های حقوقی اعم از مدنی و تجاری و غیره است، مطالب این پژوهش امور مربوط به تشکیلات دادرسی الکترونیکی به معنای عام آن است مگر اینکه به دادرسی کیفری الکترونیکی اشاره شود. همچنین با عنایت به اینکه در اکثر پژوهش‌های انجام شده به موضوع مزایا و معایب دادرسی الکترونیکی نسبت به دادرسی سنتی توجه شده و به تشکیلات لازم برای انجام دادرسی الکترونیکی نپرداخته‌اند در این پژوهش تشکیلات دادرسی الکترونیکی مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱. پیش‌بینی تشکیلات لازم برای دادرسی الکترونیکی

دادرسی الکترونیکی که دارای مزایایی از جمله صرفه‌جویی در زمان، انرژی و هزینه‌های دادرسی و همچنین موجب تسریع در دادرسی (زرکلام، ۱۳۹۱: ۱۳۲)، و جلب اعتماد بیشتر (محسنی و بهشتی‌پور، ۱۴۰۰: ۲۲۴) می‌باشد، فرآیندی است برای بهره‌برداری از ابزارها و روش‌های الکترونیکی ارتباطی و اطلاعاتی برای طرح دعوا در دادگاه (زرکلام، ۱۳۹۱: ۱۳۱). و از ابتدا تا انتهای رسیدگی است که اعم از ارائه دادخواست، شکوائیه، رسیدگی و در نهایت صدور رأی و اجرای رأی می‌باشد. هرچند دستگاه قضایی با وضع آیین‌نامه‌هایی تلاش کرده امور دادرسی از طریق الکترونیکی صورت گیرد (وحدتی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۴۳). با این حال تاکنون به دلیل فراهم نبودن زیرساخت‌ها و بستر مناسب، دادگاه الکترونیکی به‌طور گسترده در کشورمان اجرا نشده و قوه قضائیه در این مسیر با مشکلاتی از جمله مسائل ساختاری، متناسب نبودن نیروی انسانی، فراهم نبودن امضای الکترونیکی و پایین بودن سرعت اینترنت مواجه بوده (هاشمی و یوسفی، ۱۳۹۴: ۲۰۰). و عمده مشکلات کماکان باقی است. همچنین باید به آن عواملی همچون نبودن قانون جامع و کامل، عدم آگاهی مردم نسبت به خدمات دادرسی الکترونیکی، مشکلات نحوه احراز هویت کاربران در دادرسی الکترونیکی (عشق‌پور و اکبرپور، ۱۳۹۵: ۱۴۴) و عدم دسترسی عمومی به چنین بستری اضافه نمود. همچنین یکی از چالش‌هایی که ممکن است در دادرسی الکترونیکی مطرح شود عدم دسترسی تعدادی از مردم به اینترنت می‌باشد (اسمعیلی و پورقهرمانی، ۱۳۹۸: ۵۲)؛ در این زمینه می‌توان امکانی را برای این منظور در نظر گرفت برای نمونه دفتر خدمات الکترونیک قضایی به عنوان مجری آن تعریف شود و مکانی را برای حضور مجازی اصحاب دعوا با رعایت شرایط قانونی و مناسب در اختیار آنها قرار دهد.

اینکه بهتر است در دادرسی به‌ویژه دادرسی کیفری قاضی به صورت فیزیکی شاکی و متهم را ببیند (موزن‌زادگان و روستا، ۱۳۹۶: ۱۷۱). منطقی است. گفتگو و ارتباط برخط تصویری نمی‌تواند تمام واقعیت‌ها را برای قاضی رسیدگی کننده نشان دهد و برخی آن را مشکل دائمی

دادرسی الکترونیکی می‌داند (آقایاری و دیگران، ۱۳۹۵: ۲۳۱). با این حال بایستی در دادرسی الکترونیکی حداکثر تلاش صورت گیرد تا فضای الکترونیکی شبیه به فضای فیزیکی و سنتی باشد تا دادرس بتواند حداکثر ارتباط شفاف، روشن، مطمئن را داشته باشد و از روحیات و حالات اصحاب دعوا و شهود نیز آگاه شود.

همچنین با توجه به ویژگی‌ها، اهمیت و تأثیر دادرسی الکترونیکی در راستای اجرای عدالت قضایی بایستی به فکر توسعه‌ی بیشتر (خالویی و آقاعباسی، ۱۴۰۰: ۱۱۷). و ارتقای امکانات و تجهیزات این نوع دادرسی بود. لازم است همان‌گونه که حتی در اسناد بین‌المللی از اصول بنیادین سازمان ملل در مورد استقلال دستگاه قضایی آمده و در راستای رسیدگی قضایی عادلانه و منصفانه، تأمین منابع کافی برای دستگاه قضایی که از ضروریات است به‌صورت جدی مورد توجه مسئولین دولتی (معاونت حقوقی و توسعه‌ی قوه قضائیه، ۱۳۸۹: ۴۹). و مجلس شورای اسلامی قرار گیرد. ایجاد تشکیلات برای راه‌اندازی دادرسی الکترونیکی از ضروریات است، هر چند در گذشته نیز توجه به ضرورت اعتباردهی به ابزارهای ارتباط از راه دور وجود داشته، ولی اهمیت این امر امروزه بیشتر تجلی می‌نماید. برای ذکر نمونه‌ای از غیرقابل انکار بودن این ضرورت که از قدیم نیز مطرح بوده، می‌توان به نظریه‌ی کمیسیون مشورتی آیین دادرسی مدنی اداره حقوقی در جلسه ۱۳۴۳/۱۲/۵ اشاره نمود که در پاسخ به اینکه آیا به‌وسیله تلگراف می‌توان درخواست رسیدگی پژوهشی نمود؟ با توجه به قانون آیین دادرسی مدنی سابق در موارد فوری دادخواست تلگرافی را پذیرفته‌اند و در مرحله پژوهشی نیز آن را جاری می‌دانند. با این توضیح که اگر محکوم‌علیه، تلگرافی تقاضای رسیدگی پژوهشی نماید دفتر دادگاه باید برای تکمیل دادخواست اخطاریه رفع نقص صادر کند (معاونت آموزش قوه قضائیه، ۱۳۸۸: ۱۱۴). به‌ر صورت استفاده از ابزار تلگراف که به‌صورت غیرحضوری بوده را دارای اثر دانسته‌اند. همچنین از سال ۱۳۸۰ رئیس قوه قضائیه طی بخشنامه‌ای به شماره ۱/۸۰/۲۲۳۴۵ در مواردی ارسال پرونده‌های محکومان حدود را به دبیرخانه قوه قضائیه لازم ندانستند و ارسال گزارش جامع و مفید آن را از طریق دورنگار کافی اعلام نمودند، مگر در موارد نادر و استثنائی (معاونت آموزش و تحقیقات دادگستری استان تهران، ۱۳۸۲: ۲۳۷). این موضوع خود بیانگر اعتباردهی به ابزارهای الکترونیکی و به‌روز بوده و ضرورت استفاده از این ابزارها را می‌رساند.

دو راهکار در مورد اجرای دادرسی الکترونیک مطرح شده یکی اینکه برای طرفین اختیاری باشد که البته در اموری که حاکمیتی است و باعث پیشگیری از اطاله دادرسی و حفظ نظم می‌شود اجباری و در سایر موارد اختیاری باشد. البته بر همین اساس در مورد پرونده‌های کیفری که جنبه عمومی قوی‌تر است نمی‌توان دادگاه را اختیاری نمود و از طرفین سوال کرد که آیا قواعد دادگاه الکترونیکی بر آنها حاکم باشد یا دادگاه سنتی (مهرافشان، ۱۳۹۰: ۱۲۳). همچنین در حقوق ایران راهکار کلی در این مورد تصریح نشده و با توجه به مواد ۶۵۹ قانون دادرسی الکترونیکی و مواد ۴ تا ۷ آیین‌نامه ارائه خدمات الکترونیک قضایی که اگر مقام قضایی نظر بر رسیدگی الکترونیکی در مرحله تحقیقات داشته باشد به صورت الکترونیکی تحقیقات انجام می‌گیرد. بنابراین به اختیار مقام قضایی واگذار شده و تبصره ماده ۲۰۴ قانون آیین دادرسی کیفری می‌توان گفت در مواردی اجباری و در مواردی اختیاری است. هرگاه دعوی مستند به شهادت شهود و مطلع باشد، حضور فیزیکی شاهد و مطلع در مرجع قضایی ضروری است. بنابراین در این حالت استفاده از ابزارهای الکترونیکی جهت تحقیق و استماع شهادت شهود مقدور نیست (زاده‌حسین علیایی و احمدی، ۱۳۹۷: ۱۳۲-۱۳۳).

شهادت شهود و اخذ اظهارات مطلعین به‌صورت حضوری و فیزیکی نزد قاضی این مزیت را دارد که قاضی می‌تواند از وضعیت و روحیات شهود واقعتاً را بیشتر و بهتر تشخیص دهد و این امر باید در اولویت قرار گیرد زیرا هدف اصلی اجرای عدالت است نه اینکه تحت هر شرایطی دادرسی الکترونیکی اجرا شود. البته لازم است فضای فیزیکی و الکترونیکی تشکیلات دادگستری به‌حدی نزدیک به حضور فیزیکی باشد که این مزیت را تا جایی که ممکن است پوشش دهد (بیکی شورکی و فلاح، ۱۴۰۲: ۱). در آیین دادرسی مدنی نیز قاعده اصلی و کلی این است که محل ادای شهادت دادگاه است مگر در موارد استثناء که به موجب ماده ۲۴۴ قانون آیین دادرسی مدنی می‌تواند در محلی غیر از دادگاه باشد و بهتر بود قانونگذار این استثناءها را الزامی می‌کرد (کریمی، ۱۳۹۰: ۶۵). بنابراین اشکالی ندارد محل شهادت شهود غیر از محل فیزیکی دادگاه باشد بلکه مهم این است که در مقام دادرسی به عمل آید. به نظر نگارنده نقدی که می‌توان به این ماده وارد دانست این است که با پذیرفتن دادرسی الکترونیکی و معتبر دانستن تحقیقات و شهادتی که از طریق دادرسی الکترونیکی حاصل می‌شود دلیل محکمی برای ضروری دانستن حضور فیزیکی شهود یا مطلع در تمامی موارد وجود ندارد و باید پذیرفت حداقل در مواردی که تعداد شهود بسیار زیاد است و شائبه تبانی شهود با کسی که به شهادت شهود استناد کرده مفروض نیست به تشخیص دادرس، باید بتوان دادرسی را به صورت الکترونیکی انجام داد. راهکار دوم در اجرای دادرسی الکترونیکی این است که دادرسی الکترونیکی به صورت قانون امری جایگزین دادرسی سنتی شود. دلایل ناکارآمدی راهکار دوم را وجود سه مانع دانسته‌اند یکی لزوم رعایت اصل عدم تبعیض، زیرا نظر بر این است که در دادرسی الکترونیکی امکان اینکه همه

مردم به صورت یکسان به فضای الکترونیکی و امکانات آن دسترسی داشته باشند وجود ندارد، دلیل دوم توجه به نقش قاضی در سازش بین طرفین است که داده پیام نمی‌تواند آن تأثیر حضور فیزیکی و گفتگوی بین آنها را داشته باشد و دلیل سوم را حفظ ماهیت انسانی دادرسی دانسته‌اند که فضای الکترونیکی و فناوری قابل مقایسه با هوشمندی و تجربه قاضی مجرب نیست (زرکلام، ۱۳۹۱: ۱۳۴ و ۱۳۵). به نظر می‌رسد با اتخاذ تدابیر لازم می‌توان موانعی که بیان شد را نیز برطرف نمود و دادرسی الکترونیکی را به صورت حداکثری جایگزین دادرسی سنتی نمود. از طرف دیگر مقررات آیین دادرسی اصولاً از جمله قوانین آمره است پس هرگاه بستر مناسبی برای استفاده عادلانه مردم از این فرآیند آماده شود بهتر است قانونگذار به امرانه بودن آن به موجب اصل اقدام نماید، زیرا منافع عمومی نیز همین موضوع را تأیید می‌کند. گاهی به تهیه تدارک امکانات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری برای دادرسی الکترونیکی اشاره شده (دهقانی و فلاح، ۱۳۹۹: ۵۸۶). که باید مفصل و تخصصی آنها را بررسی نمود. در راستای بررسی این موضوعات در زمینه تشکیلات دادرسی نیاز است مواردی را در تطبیق با دادرسی سنتی در نظر گرفت.

۲. تشکیلات دادگاه و اشخاص مرتبط با پرونده

حق مراجعه به دادگاه صالح در اصل ۳۴ قانون اساسی تصریح شده است. در این معنا می‌توان دادگاه صالح را در معنای عام و اعم از دادگاه سنتی و دادگاه الکترونیکی دانست. در تعریف دادگاه الکترونیکی آورده‌اند که شبکه‌ای مبتنی بر وب است که دادگاه از آن به عنوان یک جلسه واقعی دادرسی به صورت وصل خط (آن‌لاین) استفاده می‌کند (معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضاییه، ۱۳۸۹: ۲۸۱). یا دادگستری الکترونیکی: «بهر برداری از ابزارها و روش‌های الکترونیکی ارتباطی و اطلاعاتی برای طرح دعوی در دادگاه و انجام فرآیند دادرسی از تسلیم دادخواست و شکوائیه و ابلاغ اوراق قضایی تا رسیدگی به دعوی و دلایل و صدور رأی و اجرای آن است» (عشق‌پور و اکبری‌پور، ۱۳۹۵: ۱۴۴). لازمه تشکیل چنین جلسه‌ای این است که هر دو طرف امکانات و تشکیلاتی داشته باشند. در دادرسی الکترونیکی علاوه بر اینکه تشکیلات دادرسی مرجع قضایی قابل بررسی است، برای حضور اصحاب دعوا یا هر شخص مرتبط به پرونده نظیر شهود نیز امکاناتی لازم است. در دادرسی معمولی، تشکیلات دادرسی برای عموم شناخته شده است و حضور اصحاب دعوا در جلسه ارتباطی با بسترسازی یا زمینه‌سازی توسط حاکمیت ندارد بلکه خواهان، خوانده، شهود و غیره، خود در دادگاه حضور می‌یابند. اما در دادرسی الکترونیکی لازم است که آنها نیز به امکاناتی دسترسی داشته باشند، که امکانات را می‌توان اینگونه برشمرد: یک رایانه استاندارد، یک شبکه گسترش دهنده همراه، یک رابط اینترنتی، یک پست الکترونیکی و همچنین یک نام کاربری و کلمه عبور که از دادگاه دریافت می‌شود (معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضاییه، ۱۳۸۹: ۲۸۲). برای فراهم شدن امکانات و تشکیلات قضایی که حداقل مورد نیاز قوه قضائیه است و زمینه‌های قانونی که در این مورد وجود دارد از جمله قانون برنامه چهارم، پنجم و مواد پایانی برنامه توسعه ششم که اقدامات موثری در طول سال‌های گذشته توسط قوه قضائیه انجام شده و گام بزرگی در راستای تحقق تشکیلات دادرسی الکترونیکی است که باید تأمین مالی در راستای تحقق کامل این موضوع نیز عملی شود (محسنی و رضایی‌نژاد، ۱۳۹۱: ۱۰-۱۱). برقراری ارتباط بین دستگاه قضایی و اصحاب دعوا باید کاملاً مطمئن و با رعایت موضوعات امنیتی باشد از جمله موارد مهم و راهگشا را می‌توان وجود امضای الکترونیکی مطمئن نام برد (بیکی شورکی و فلاح، ۱۴۰۲: ۱). با توجه به پیشرفت علم و تکنولوژی و تجربیات کشورمان در این سالها در برگزاری کلاس‌های مجازی مدارس و دانشگاه‌ها، جلسات مجازی دفاع پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها و همچنین تجربیات حاصله دادگستری و ارتباط مجازی قضات در اخذ اظهارات زندانیان به صورت ویدیو کنفرانس و برقراری ارتباط مطمئن از طریق دادگاه با زندان و اخذ امضا در این زمینه می‌توان اطمینان داشت که ایجاد چنین تشکیلاتی می‌تواند با موفقیت انجام شود. البته بر خلاف دادرسی سنتی، در دادرسی الکترونیکی مکان مرجع قضایی از اهمیت کمتری برای مراجعین برخوردار است، هر چند برای قرار دادن سامانه‌های مورد نیاز و محل کار قضات و کادر اداری قضایی و در مواردی که در بعضی از پرونده‌ها امکان رسیدگی الکترونیکی نیست، نیاز به حضور فیزیکی شخص است که باید مکان و تشکیلات مرجع قضایی به نحوی تدبیر شود که پاسخگوی چنین نیازهایی باشد.

یکی از حقوق دانان در قالب مثالی مطرح کرده‌اند که قاعده ایجاب می‌کند قاضی منصوبی که صلاحیت حکم دادن دارد، بتواند در کوچه و بازار و در حین مرخصی به قضا نشیند و حکم صادر کند، اما هیچ حقوق‌دانی این نتیجه نامعقول را نمی‌پذیرد و همه معتقدند که حکم قاضی باید در حدود صلاحیت وی و در محل قضا و مطابق شرایط آیین دادرسی صادر شود (کاتوزیان، ۱۳۷۹: ۳۳۲-۳۳۳). این دیدگاه در دادرسی سنتی هنوز نیز پابرجاست و قاضی در محل تشکیلاتی تعیین شده به قضاوت می‌پردازد. اما با پیشرفت علم و تکنولوژی و امکان اعتماد به فضای الکترونیکی با رعایت تمامی شرایط ایمن‌سازی، پذیرفتن عدم حضور قاضی در محل فیزیکی قضا، نتیجه نامعقولی به دنبال نخواهد داشت تا توانیم آن را بپذیریم. بر همین مبنا می‌توان محل الکترونیکی قضا را نیز محل قضا تلقی نمود. همچنین به نظر می‌رسد با پذیرفتن دادرسی الکترونیکی می‌توان قائل بر این شد که قاضی نیز همانند اصحاب دعوا یا شهود و غیره بتواند در محلی غیر از محل فیزیکی دادگاه،

دادرسی نماید که حتما باید موازین و تشکیلات دادرسی الکترونیکی نیز رعایت شود. البته پیشنهاد می‌شود قاعده کلی برای حضور قاضی را همان محل تشکیلات فیزیکی و با رعایت تشکیلات و تشریفات دادرسی الکترونیکی قرار داد و عدم حضور قاضی در محل دادگاه را به‌عنوان استثناء پذیرفت و حدود آن را برای دادرسی مشخص نمود.

در دولت الکترونیک، باید برای افزایش تعامل بین سیستمی، استانداردهای لازم رعایت شود و شبکه‌های امنیتی برای کنترل اطلاعات و تعاملات و تهیه ابزار احراز هویت ایجاد شود (یعقوبی، ۱۳۹۲: ۳۶). لازمه چنین کاری موجود بودن امکانات و تشکیلات مرتبط با این موضوع می‌باشد. به طریق اولی در دادرسی الکترونیکی باید این موضوع بیشتر مورد توجه قرار گیرد. در این راستا باید راهکارهای پیشگیرانه فیزیکی و الکترونیکی اتخاذ گردد تا در عمل امکان نفوذ به این سامانه وجود نداشته باشد و در کنار این موضوع باید جنبه پیشگیرانه قضایی و ضمانت اجرای کیفری برای عموم مردم، کارمندان و کادر قضایی در این زمینه تصریح شود. همچنین عنایت به بحث ضمان قهری در صورت بروز هرگونه خسارتی اعم از اینکه خسارت به سامانه یا اموال مرجع قضایی باشد یا به اصحاب دعوا یا شهود و غیره مورد توجه قرار گیرد. برای برقراری ارتباط بین سامانه‌های الکترونیکی باید از سرورهای ایرانی با رعایت استانداردهای مطلوب استفاده شود تا سیستم قضایی که نماد اجرای عدالت است به‌طور مطلق ملی و مستقل باشد و وابسته به تدابیر سیاسی مسئولین اجرایی نباشد. همچنین عداوت‌ها و تحریم‌ها نتواند بر روی اجرای کار یا امنیت آن تأثیر نامطلوبی بگذارد.

هر یک از اصحاب دعوا باید دارای نام کاربری و رمز مخصوص به خود باشند و حفظ و نگهداری آن بسیار مهم است. به طور قطع باید فرض دادگاه یا قاضی بر این باشد که تمامی مکاتبات الکترونیکی و اقدامات انجام شده در قالب آن نام کاربری، توسط خود کاربر انجام شده و مسئولیت آن نیز بر عهده خودش می‌باشد (معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضاییه، ۱۳۸۹: ۲۸۳). از طرف دیگر نیز با توجه به اهمیت دادرسی الکترونیکی و نقش آن در پرونده و فراتر از آن جنبه نظم عمومی و امنیتی چنین اطلاعاتی، بایستی این سامانه از مطمئن‌ترین سیستم امنیتی برخوردار باشد؛ زیرا پایین بودن امنیت آن باعث بی‌اعتمادی مردم در مراجعه به دستگاه قضایی خواهد شد. در کنار ضرورت چنین سیستمی می‌توان راهکارهای دیگری نیز اعمال نمود تا در اسرع وقت چنین جرائمی کشف شود، برای مثال بلافاصله پس از ورود شخص به سامانه، پیامکی به شماره‌ای که معرفی کرده ارسال شود.

به طور کلی در بسترسازی، استقرار و اجرای دولت الکترونیک مراحل در نظر گرفته‌اند (ر.ک به یعقوبی، ۱۳۹۲: ۱۰۹ به بعد). برای راه-اندازی تشکیلات و سامانه‌های دادرسی الکترونیکی نیز باید بسترسازی شود و در ابتدای امر باید قضات و مدیران دفاتر دادگاه و در مرحله بعدی سایر افراد مرتبط در دادگستری و پس از آن، آگاه‌سازی عمومی به مردم به‌ویژه اصحاب دعوا صورت گیرد. بنابراین نمی‌توان در همان مرحله اول دادرسی‌ها را الکترونیکی نمود. البته قانونگذار به موجب ماده ۶۵۴ قانون دادرسی الکترونیکی قوه قضائیه موظف شده برای دادگستری استان‌های سراسر کشور و دستگاه‌های تابعه قوه قضائیه تارنمای اختصاصی راه‌اندازی نماید و اطلاعات تارنما نیز باید به‌روز باشد. در این تارنما باید اطلاعات پژوهشی و علمی و همچنین آموزش آسان و قابل درک عمومی چگونگی اقامه دعوا برای مردم وجود داشته باشد. بهتر است این اطلاعات هم جنبه آموزشی، هم جنبه تشویق مردم به دادرسی الکترونیکی داشته باشد و به نحوی باشد که برای فهم مطالب آن نیازی به مراجعه به وکیل و حقوق‌دان نباشد. وجود این تارنما ضرورت حضور فیزیکی مردم را در مراجع قضایی کاهش می‌دهد.

یکی از مشکلاتی که به طور کلی در دولت الکترونیک اهمیت دارد همان دسترسی نابرابر اشخاص به فضای الکترونیکی مورد نظر جهت ارتباط است (ر.ک به یعقوبی، ۱۳۹۲: ۲۵۱). بر همین اساس مشکلی که در راستای اجرای دادرسی الکترونیکی نیز وجود دارد در دسترسی نداشتن بسیاری از مردم و عدم آگاهی آنها نسبت به این فضاهاست و در راستای اجرای عدالت قضایی نباید این موضوع را برای چنین افرادی تکلیف نمود. البته امروزه دسترسی به اینترنت بسیار توسعه یافته و حتی امکان دسترسی به سامانه الکترونیکی را در زندان‌ها نیز می‌توان برقرار نمود. با این حال به نظر می‌رسد بهترین راهکار این است که ارائه چنین خدماتی بر عهده دفاتر خدمات الکترونیک قضایی قرار گیرد. همچنین در راستای بهتر اجرای عدالت قضایی و محروم نشدن مردم به دلیل عدم توانایی تهیه امکانات یا هزینه دسترسی به فضای الکترونیکی، مناسب است قانونگذار با وضع قانون تدبیر نماید، برای مثال می‌توان افرادی را که چنین توانایی ندارند و دادخواست اعسار از پرداخت هزینه یا دسترسی به فضای الکترونیکی را ارائه نمایند، پس از بررسی و احراز صحت ادعای آنها به صورت رایگان در یکی از دفاتر خدمات الکترونیک قضایی دادخواست تنظیم و در دادرسی الکترونیکی شرکت نمایند.

برای الکترونیکی کردن تشکیلات دادگاه باید از لحاظ فیزیکی ساختمان دادگاه طوری طراحی شود که امکان نصب دستگاه‌های الکترونیکی بر روی آن فراهم باشد و طوری باشد که تمام زوایا را پوشش دهد (مهرافشان، ۱۳۹۰: ۱۲۴). البته منطقی به نظر نمی‌رسد که برای الکترونیکی کردن تشکیلات دادرسی قائل بر این باشیم که نیاز است تمامی ساختمان‌های دادگستری سنتی کنار گذاشته شده و ساختمان‌های جدیدی بدین منظور طراحی و ساخته شود. زیرا در بسیاری از موارد در همان ساختمان‌ها امکان نصب دستگاه‌های الکترونیکی وجود دارد و در برخی دیگر نیز شاید نیاز به تغییرات و تعمیراتی باشد. موضوع دیگر اینکه نصب این دستگاه‌ها باید توسط اهل فن صورت گیرد که البته لازم است مورد اعتماد و تأیید قوه قضائیه و مراجع امنیتی باشند.

۳. انواع دادگاه‌های الکترونیکی

دادرسی الکترونیکی تنها شامل دعاوی مرتبط با قانون تجارت الکترونیک نبوده و بلکه شامل تمام دعاوی الکترونیکی و غیر آن، اعم از حقوقی و کیفری می‌باشد (وحدتی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۵۷). در برخی موارد تشکیلات دادرسی الکترونیکی همانند دادرسی سنتی خواهد بود نظیر انواع دادگاه‌ها و دادسراها که به عنوان تشکیلات مرجع قضایی برای رسیدگی مطرح هستند. انواع مراجع قضایی و حدود صلاحیت آنها که به موجب مقررات قانونی تعیین شده به همان ترتیبی که تفکیک و تقسیم‌بندی شده (ر.ک به معاونت آموزش قوه قضائیه، ۱۳۸۶: ۲۳). باقی خواهد ماند. به عبارت دیگر با وجود اینکه نوع دادرسی از حالت سنتی خارج و به صورت الکترونیکی برگزار می‌شود، اما ساختار تشکیلات قضایی برای رسیدگی به همان صورت باقی خواهد ماند. زیرا همیشه در دعاوی الکترونیکی ماهیت الکترونیکی بودن دعوا مطرح نیست بلکه همان موضوعی که قرار بوده به روش سنتی رسیدگی شود، اکنون در دادگاه الکترونیکی رسیدگی می‌شود و عمده این تشکیلات در رابطه با صلاحیت ذاتی و تخصصی مرجع قضایی است. بنابراین تقسیم‌بندی دادسراها و دادگاه‌های عمومی و مراجع اختصاصی قضایی نظیر دادگاه انقلاب یا دادگاه ویژه روحانیت یا دادگاه نظامی و غیره و همچنین مراجع تجدیدنظر نیز در همان قالب ادامه می‌یابد مگر اینکه قانونگذار قانون را تغییر دهد. البته با توجه به نوع پرونده علاوه بر دادگاه‌های موجود به نظر می‌رسد باید دادگاه‌های دیگری با صلاحیت ذاتی ایجاد نمود که در دعاوی کاملاً فنی الکترونیکی وارد رسیدگی شوند. همچنین با توجه به مبنای سیستم وحدت قاضی و تعدد قاضی که در دادرسی‌های سنتی وجود دارد این مبنا در دادرسی الکترونیکی نیز وجود خواهد داشت و تفاوتی با دادرسی سنتی ندارد.

هنگامی که دعوا در مرجع قضایی مطرح می‌شود در حقوق سنتی پرونده به یکی از شعب ارجاع می‌گردد که این ارجاع به شعبه در دادرسی الکترونیکی نیز به قوت خود باقی خواهد ماند؛ همان‌گونه که در ماده ۸ آیین نامه نحوه استفاده از سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی آمده «مقام ارجاع، شکایت یا درخواست ثبت شده را با رعایت تخصص و ترتیب وصول، فوراً از طریق سمپ به یکی از شعب ارجاع می‌دهد...». همچنین با پیشرفت فناوری امکان ارجاع خودکار پرونده نیز وجود خواهد داشت. در دعاوی کیفری پس از حضور متهم، قاضی قرار صادر می‌کند و این قرار برای تضمین دسترسی به متهم است در صورتی که دادرسی به صورت الکترونیکی باشد و متهم در دسترس مرجع قضایی نباشد فلسفه صدور قرار با مشکل مواجه می‌شود، زیرا متهم امکان فرار و از دسترس خارج شدن را دارد. بنابراین در تحقیقات مقدماتی به‌ویژه در مورد اتهامات مهم، صدور قرار بازداشت موقت ضمانت اجرایی خود را از دست می‌دهد و رسیدگی حضوری و سنتی را ایجاب می‌کند. تدبیر دیگری که می‌توان در این زمینه اتخاذ کرد و مورد نظر قانونگذار قرار گیرد این است که قاضی قرار مناسب را صادر کند و به متهم مهلتی دهد تا اینکه نسبت به اجرای قرار مذکور اقدام نماید و در صورت عدم اقدام جلب شود. به هر حال برای جلسات بعدی نیز امکان اجرای دادرسی الکترونیکی فراهم است.

۴. کادر اداری دادگاه الکترونیکی

موضوع دیگری که نیاز است بررسی شود اینکه آیا ساختار تشکیلاتی سنتی در دادرسی الکترونیکی نیز باید باقی بماند؟ در این مورد می‌توان گفت وجود مدیردفتر و منشی دادگاه ضروری است که جهت ارتباط با قاضی و انجام وظایف قانونی انجام وظیفه نمایند. در دادرسی سنتی مدیر دفتر شعبه‌ای که دادخواست به آنجا ارجاع شده باید دادخواست را ثبت نموده (شمس، ۱۳۸۷: ۶۷). و اقدامات لازم قانونی را اعمال نماید. در دادرسی الکترونیکی برای شروع فرآیند رسیدگی و اجرای امور آن اکثر این اعمال با سامانه انجام می‌شود (بیکی شورکی و فلاح، ۱۴۰۲: ۱). و عمده فشار و حجم کاری کادر اداری دادگاه کم خواهد شد، به دلیل ضرورت مبادله الکترونیکی، که کارها به سهولت انجام می‌شود و در عمل اختاریه‌ها و ابلاغیه‌ها به صورت الکترونیکی ارسال و به صورت خودکار ثبت می‌شود. در مورد دادخواست نیز مشکلات نقایص دادخواست با الکترونیکی شدن تا حدودی مرتفع شده و پس از آن نیز تقریباً کامل مرتفع خواهد شد. با این وجود حضور مدیردفتر برای هماهنگی امور و آماده کردن پرونده‌ها و تعیین اوقات و غیره ضرورت دارد. زیرا امور اداری مذکور را نمی‌توان به عنوان تکلیف قاضی قرار داد و قاضی باید با

آرامش خاطر به دادرسی بپردازد. البته به طور قطع به دلیل ثبت و بایگانی پرونده به صورت الکترونیکی آن حجم سابق را برای به کار گرفتن یک یا چند کارمند و بایگان ندارد.

در مورد کادر اداری در دادرسی سنتی برای استخدام پرسنل مراجع قضایی شرایطی را قرار داده‌اند زیرا اسناد موجود در قوه قضائیه نسبت به اسناد سایر سازمانها متفاوت است، چراکه این اسناد علاوه بر ارزش ذاتی سند برای دستگاه قضایی، از نظر حیثیتی نیز برای طرفین پرونده‌ها از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است (معاونت آموزش قوه قضائیه، ۱۳۸۷/۳: ۸۵). همین موضوع در دادرسی الکترونیکی نیز باید مدنظر قرار گیرد، زیرا به صرف الکترونیکی شدن دادرسی در ماهیت ارزش اسناد قضایی برای طرفین تغییری ایجاد نمی‌کند.

تحقیقات مقدماتی که در رسیدگی سنتی انجام می‌شود در دادرسی الکترونیکی باید آن را تفکیک نمود. زیرا برخی از تحقیقات را با توجه به موضوع پرونده می‌توان به صورت الکترونیکی انجام داد؛ برای مثال اخذ استعلام از یکی از ادارات در صورتی که سامانه منسجم الکترونیکی قضایی وجود داشته باشد امکان‌پذیر است. ولی برخی از تحقیقات به صورت سنتی انجام می‌شود.

اصل علنی بودن محاکمات تضمینی جهت قضاوت شوندگان است تا قضاوت خود را در معرض قضاوت مردم ببینند و بهترین رأی صادر نمایند. در اصل ۱۶۵ قانون اساسی اصل علنی بودن محاکمات مورد تصریح قرار گرفته، اما متأسفانه چنین اصلی در قانون آیین دادرسی مدنی تصریح نشده، با این حال با توجه به پیش بینی آن در قانون اساسی وجود آن غیرقابل انکار است (شمس، ۱۳۸۷: ۱۲۰). همچنین این اصل نشانه‌ی اعتماد به نفس قوه قضائیه بوده و موجب تقویت آن می‌شود (شمس، ۱۳۸۷: ۱۴۴). هرچند در برخی از محاکم حقوقی فعلی به غیر از اصحاب دعوا، وکلای آنها و در صورت لزوم شهود و کارشناس، معمولاً به اشخاص دیگر اجازه حضور در دادگاه را نمی‌دهند حتی اگر از اقوام اصحاب دعوا باشند (معاونت حقوقی و توسعه‌ی قضایی قوه قضائیه، ۱۳۸۸: ۷۲). اما رعایت اصل علنی بودن محاکمات ضروری است و لازم است با در نظر گرفتن تخلف انتظامی از مخدوش شدن چنین اصلی جلوگیری شود. برخی یکی از معایب الکترونیکی شدن دادرسی را نادیده گرفتن این اصل می‌دانند با این استدلال که ممکن است با الکترونیکی شدن دادرسی دیگر اجازه ورود افراد به فضای فیزیکی دادگاه داده نشود و اثر حضور فیزیکی مردم که باعث می‌شود نوعی فشار عمومی ملموس و محسوس بر مقامات دادگاه وارد شود و از خودرأیی آنها جلوگیری کند کاسته شود و در نهایت پیشنهاد داده‌اند که علاوه بر امکان مشاهده جلسات علنی دادگاه در فضای الکترونیکی مردم باید اجازه حضور در فضای فیزیکی نیز داشته باشند (مهرافشان، ۱۳۹۰: ۱۳۳). به نظر می‌رسد چنین نقدی وارد نباشد زیرا هدف اصلی از علنی بودن محاکمات این است که قاضی خود را در معرض داوری عموم بدارد و هدف اصلی دید مستقیم مردم و فشارهای ناشی از آن نبوده چه بسا همین حضور فیزیکی ممکن است منجر به بی‌نظمی‌هایی شود، از طرف دیگر هدف ایجاد ترس در قاضی از مردم نبوده که با دید مستقیم مردم و فشار بر وی از خودرأیی او پیشگیری شود. بلکه برای نظارت و داوری مردم ممکن است جلسه دادگاه در قالب فضای فیزیکی سنتی باشد یا فضای الکترونیکی؛ مهم این است که مردم دادرسی وی را مشاهده و نسبت به آرای وی مطلع شوند و بتوانند داوری نمایند. بنابراین هدف قانونگذار در این زمینه برآورده خواهد شد و لزومی به حضور فیزیکی مردم نخواهد بود. البته بهتر است قوه قضائیه فضای را که عموم مردم بتوانند بدون نیاز به امکانات خاصی به جلسات علنی دسترسی داشته باشند فراهم نماید. همچنین به واسطه حضور مجازی مردم در دادرسی‌های الکترونیکی برای حضور فیزیکی محدودیت سختی وضع نشود و مردم بتوانند در مواردی برای ملاقات و طرح مشکلات خود به دادگستری مراجعه نمایند. همین تعیین وقت ملاقات عمومی یکی از تدابیری است که در عموم دادگستری‌ها برنامه‌ریزی شده است. نتیجه اینکه در دادرسی الکترونیکی نیز باید همین اصل علنی بودن محاکمات با دقت رعایت شود که می‌توان بستری را فراهم نمود تا در مواردی که جلسه دادرسی علنی است عموم مردم بتوانند برخط (آن‌لاین) جلسه دادرسی را ملاحظه نمایند. برای این کار می‌توان در همان تارنما(سایت) به صورت زنده دسترسی به جلسات دادرسی را آزاد گذاشت. البته وقتی که مردم فقط بتوانند آن جلسات را تماشا کنند دیگر کسی نمی‌تواند حتی منجر به مختل شدن رسیدگی دادگاه شود. دادرسی الکترونیکی این حسن را دارد که اگر خیلی از قضات برای رهایی از بی‌نظمی برخی از اشخاص در جلسه دادرسی، جلسه دادگاه را علنی برگزار نمی‌کردند نگران چنین موضوعی نخواهند بود و یکی از دلایلی که باعث کمرنگ شدن اصل علنی بودن محاکمات بوده از میان برداشته خواهد شد.

در رسیدگی ممکن است یکی از طرفین بخواهد به صورت فیزیکی در جلسه دادرسی حاضر شود و یا امکان دسترسی به فضای الکترونیک برای وی میسر نباشد و طرف دیگر بخواهد به صورت الکترونیکی رسیدگی شود. به نظر می‌رسد باید این را پذیرفت و در این مورد نباید تشکیلات و تشریفات دادگاه به صورتی شکل گیرد که برای هر یک از طرفین محدودیت ایجاد کند، زیرا هدف اصلی و اساسی تنها الکترونیکی شدن دادرسی نیست، بلکه اهداف مهمتری از جمله تسهیل دادرسی و پیشگیری از اطاله دادرسی و اجرای عدالت است. در این

راستا می‌توان مشابه دادخواست اعسار از هزینه دادرسی اقدام نمود یعنی همان‌گونه که در پرداخت هزینه دادرسی دادخواست اعسار با احراز شرایط آن پذیرفته می‌شود قانونگذار این تدبیر را اتخاذ نماید که در موردی که شخصی مدعی است به دلیل عدم دسترسی به فضای الکترونیکی و معسر بودن از پرداخت هزینه آن، جهت رعایت اصل حق دسترسی عادلانه به مرجع قضایی، این حق را برای وی قائل شد و او را از پرداخت هزینه آن معاف و منبع تأمین هزینه را مشخص نمود.

سیستم الکترونیکی کردن ثبت و رسیدگی به دعاوی باعث شده جستجوی پرونده‌ها بسیار سریع‌تر انجام شود و نظارت بر عملکرد قضات نیز بسیار راحت‌تر شده، هرچند برای اعمال گسترده آن نیاز به زیرساخت‌هایی می‌باشد (معاونت حقوقی و توسعه قضایی قوه قضائیه، ۱۳۸۸: ۱۵۱). با این حال سیستم مذکور بایستی در کل محاکم و شوراهای حل اختلاف جاری گردد.

در دادگاه الکترونیکی، سیستم الکترونیکی دادرسی برخط باید در همه موارد بهتر از فضای فیزیکی دادگاه باشد و نباید طوری باشد که تنها حسن آن عدم حضور فیزیکی باشد، برای نمونه باید به‌گونه‌ای طراحی شود که افراد هم‌زمان در حین دادرسی بتوانند مدارک و ادله الکترونیکی خود را نیز در همان سیستم جستجو و مشاهده کنند. البته برای کپی‌برداری و مشاهده اسنادی که در دادرسی سنتی اجازه مقام قضایی نیاز دارد در دادرسی الکترونیکی و در فضای دادگاه الکترونیکی این بستر فراهم گردد. بدیهی است در مواردی که ممکن است مفسده داشته باشد یا محتوای پرونده خلاف اخلاق حسنه باشد دادگاه باید بتواند دسترسی شخص را محدود نماید.

۵. سامانه استعلام‌ها

در سامانه الکترونیکی بهتر است یک دسترسی سامانه‌ای با ادارات دولتی به‌ویژه ثبت اسناد، دفاتر اسناد رسمی، بانک‌ها، زندان‌ها و سایر دستگاه‌های اجرایی وجود داشته باشد که برای صدور دستورات قضایی در این زمینه نظیر دستور موقت و قرار تأمین خواسته بلافاصله دستور مرجع قضایی الکترونیکی قابل مشاهده و لازم الاجرا باشد. برای مثال هر گاه شخصی به واسطه طلب خود از دیگری درخواست تأمین خواسته خود را به دادگاه بدهد به محض صدور چنین دستوری از مرجع قضایی دستور از طریق سامانه ابلاغ شده محسوب گردد و اگر مالک پس از چند ثانیه از صدور دستور نیز بخواهد سند را انتقال دهد اداره ثبت اجازه ندهد. همچنین برای انجام استعلامات نیز کاربرد دارد. ماده ۶۵۲ مقررات دادرسی الکترونیکی مقرر کرده که قوه قضائیه اقدام به راه اندازی «شبکه ملی عدالت» با به کارگیری تمهیدات امنیتی مطمئن نظیر امضای الکترونیکی مطمئن نموده تا در جهت استعلامات قضایی کسب اطلاعات از طریق آن صورت گیرد. در بند الف ماده ۱۱۷ قانون برنامه توسعه ششم قوه قضائیه مکلف شده برنامه سامانه‌ای الکترونیک ایجاد کند تا امکان پاسخگویی فوری و برخط به استعلام‌های مورد نیاز مراجع قضایی در مورد اموال اشخاص محکوم‌علیه برای توقیف اموال مذکور و سهولت و سرعت دسترسی به آن فراهم شود و سازمان ثبت اسناد و املاک، شهرداری‌ها، سازمان امور مالیاتی، بانک‌ها و غیره نیز در این سامانه قرار خواهند گرفت. همچنین به موجب بند ت این ماده نیز قوه قضائیه مکلف شده برنامه درگاه الکترونیک تهیه نماید تا به استعلامات مورد نیاز مراجع قضایی به صورت الکترونیکی و در کمترین زمان ممکن پاسخ داده شود و تمامی دستگاه‌های اجرایی مکلف به همکاری با قوه قضائیه شده‌اند.

با توجه به عصر ارتباطات و فوریت در اخذ دستورات قضایی و نظر به اهمیت امنیت ضروری است در قانون به موضوع مجوز بازرسی یا بازداشت موقت الکترونیکی از طریق در دسترس‌ترین ابزارهای الکترونیکی نظیر تلفن همراه تصریح گردد. در حال حاضر برای اخذ مجوز دادستان در موارد اضطراری ابتدا دستور شفاهی گرفته و سپس در اسرع وقت دستور کتبی اخذ می‌نمایند در این حالت حتی در صورت وجود سیستم مکاتبات اداری که به صورت الکترونیکی و با فوریت انجام می‌شود همچنان مطمئن و پاسخگوی فوری نیست بلکه بهتر است دریافت پیامک متضمن دستور از مرجع قضایی و قاضی کشیک یا ارتباط الکترونیکی حتی صوتی در بر دارنده دستور را به منزله مجوز رسمی تلقی نمود.

۶. نظارت و بازرسی بر قضات

یکی از وظایف دستگاه قضایی، نظارت بر اعمال قضات است که این کار عمدتاً به صورت فیزیکی و تحقیقات انجام می‌گیرد. اما به موجب بند ب ماده ۱۱۶ قانون برنامه توسعه ششم قوه قضائیه مکلف شده با بهره‌گیری از فناوری‌های نوین سامانه‌ای را برای کشف تخلفات قضات و کارکنان قضایی فراهم نماید. بهتر است این سامانه قابلیت‌های متنوعی در آن فراهم شود یعنی هم به صورت خودکار در قالب آمار و ثبت مستندات یک کار نموداری را طراحی و توسط مسئولین مربوطه قابل رویت باشد، هم به صورت برخط امکان گزارش‌دهی تخلفات قضات توسط مردم یا اصحاب دعا فراهم شود، تا مردم بتوانند بلافاصله گزارش خود را به صورت کاملاً محسوس به بازرسان ارائه نمایند.

یکی دیگر از موضوعاتی که می‌تواند به صورت الکترونیکی و خودکار بررسی شود تعداد نقض آرای قضات توسط مراجع بالاتر است. برای مثال هرگاه قاضی در صدور آرا دقت نکند و تعداد آرای نقض شده وی توسط مرجع بالاتر قابل توجه باشد نشان از ضعف قضایی است که می‌تواند به صورت الکترونیکی و خودکار بررسی و مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد و برعکس آن نیز، قضاتی که چنین موردی نداشته باشند پس از واقعیت‌سنجی و انتقادگیری ماهوی مورد تشویق قرار گیرند. می‌توان بستر انجام این کار را به عنوان یک ابزار نظارتی در سامانه الکترونیکی طراحی نمود. البته همین راهکار را می‌توان در مورد نظرات کارشناسان رسمی دادگستری نیز اجرایی نمود تا به دلیل کم دقتی کارشناس در اظهارنظر از اطلاع دادرسی پیشگیری شود.

۷. سجل سوابق کیفری

با توجه به اینکه دادرسی باید به نحوی مطمئن از سوابق کیفری متهمین آگاهی یابد و به موقع به آن دسترسی داشته باشد تا از اطلاع دادرسی پیشگیری شود؛ ثبت سوابق کیفری مجرمین تحت عنوان سجل کیفری و در دسترس بودن آن برای قاضی گامی موثر در اعمال مجازات عادلانه و پیشگیری از جرائم است که در دادرسی الکترونیکی مطرح می‌شود. این قاعده به صورت کلی بایستی انجام شود اما به موجب بند پ ماده ۱۱۶ قانون برنامه توسعه ششم قوه قضائیه مکلف شده در راستای شفاف‌سازی فعالیت‌های اقتصادی و ایجاد زمینه اعتبارسنجی، سامانه سجل محکومیت‌های مالی را ایجاد کند تا امکان استعلام برخط کلیه محکومین مالی از بانکها و غیره فراهم شود. ضمن اینکه این ماده در موضوع قید شده کاملاً مفید است اما به نظر می‌رسد بهتر است سامانه‌ای جامع‌تر تمامی سوابق محکومین را ثبت و ضبط نماید و در هر موردی مقام مجاز با حق دسترسی معین به اطلاعات دسترسی یافته و به استعلامات نیز بر همین مبنا پاسخ دهند.

۸. اجرای احکام الکترونیکی

یکی از موضوعاتی که در تشکیلات دادرسی مطرح می‌شود اجرای احکام دادگستری است. در این زمینه سه وضعیت مطرح می‌شود زیرا احکام حقوقی محکومیت به دو دسته تقسیم می‌شوند یا احکام اعلامی هستند یا اجرایی، در مورد احکام اعلامی اساساً اجرائیه صادر نمی‌شود (معاونت آموزش قوه قضائیه، ۱۳۸۷/۴: ۱۱۳)، مانند صدور حکم دادگاه مبنی بر اعلام اصالت یا بطلان سند که موضوع ماده ۴ قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی است. یا حکم دادگاه اجرایی است در این مورد دو حالت مطرح می‌شود یکی اینکه امکان اجرای حکم دادگاه به صورت الکترونیکی وجود دارد بدیهی است در این حالت می‌توان قائل بر این بود که حکم به صورت الکترونیکی اجرا خواهد شد. اما در موردی که امکان اجرای حکم دادگاه به صورت الکترونیکی وجود ندارد برای مثال هرگاه دادنامه مبنی بر محکومیت خوانده به اجرای تعهد پیمان باشد تنها صدور اجرائیه الکترونیکی قابل تصور است. ولی اجرای تعهد باید به صورت غیرالکترونیکی انجام شود و به همین ترتیب در امور کیفری هرگاه محکومیت مجرم به تحمل شلاق باشد امکان اجرای الکترونیکی رأی دادگاه وجود ندارد. بنابراین در مورد اجرای احکام دادگستری نیز تا حد زیادی اجرای حکم به صورت الکترونیکی میسر است به‌ویژه در مواردی که شخص محکوم به جبران خسارت باشد، در دادرسی الکترونیکی دادنامه به او ابلاغ و یا حسب مورد اجرائیه صادر و پس از آن می‌تواند به صورت الکترونیکی مبلغ خسارت را واریز نماید و نسخه واریزی را نیز به صورت الکترونیکی به اجرای احکام ارسال نماید. در امور کیفری نیز در برخی از موارد می‌توان محکومیت‌ها را به صورت الکترونیکی اجرا نمود نظیر پرداخت جزای نقدی یا اینکه با وجود پیشرفت‌های الکترونیکی و اینکه هدف قانونگذار متنبه شدن و کنترل مجرم است مثلاً در جرائمی با درجه اهمیت کمتر مجرم محکوم به حبس را با پابند الکترونیکی تحت کنترل و نظارت قرار داد در این موارد نیز اکثریت اجرای حکم الکترونیکی است، هر چند برای نصب پابند لازم است اقدامات مادی و حضوری که مقدمه آن است انجام گیرد.

۹. ابلاغیه‌های الکترونیکی

ارسال ابلاغیه‌ها که با رعایت قوانین موضوعه و آیین نامه مربوطه صورت می‌گیرد و دارای آثار قانونی خاص خود می‌باشد، هرچند ممکن است در مراحل اولیه اجرا انتقاداتی به آن وارد باشد اما همه این اشکالات قابل برطرف کردن است. برای نمونه یکی از مشکلات بی‌سوادی یکی از اصحاب دعواست یا عدم استفاده از تلفن همراه و بی‌اطلاعی از پیامک‌ها یا عدم دسترسی به اینترنت و سامانه می‌باشد، در این موارد می‌توان به شخص اجازه داد تا به جای معرفی یک شماره واحد، شماره دیگری نیز که مورد اعتماد اوست ثبت گردد. در دادرسی الکترونیکی می‌توان به‌نوعی مشابه رسیدگی سنتی اظهارات شاک، دفاعیات متهم، اظهارات شهود و افراد مطلع را نیز شنید و یا وصول نمود.

همچنین در سامانه‌های ابلاغ الکترونیکی یا سامانه‌ای مستقل باید امکان احقاق حق و اظهار نظر نیز وجود داشته باشد. بهتر است در این سامانه شخص بتواند تجدیدنظرخواهی نماید یا برای فراهم شدن امکان اجرای هر چه سریعتر دادنامه و قطعی شدن آن، عدم اعتراض خود را

نسبت به دادنامه یا هر گونه قراری ثبت نمایند و یا طرفین بتوانند حق تجدیدنظرخواهی خود را اسقاط نمایند و این ثبت برای مرجع قضایی همان اثری داشته باشد که به سبک سنتی داراست.

نتیجه

با توجه به اینکه در زمینه تشکیلات دادرسی الکترونیکی قانون جامع مدونی وجود ندارد، باید از قوانین مربوط به دادرسی سنتی استفاده نمود و تشکیلات دادرسی الکترونیکی را مورد پژوهش قرار داد. در دادرسی سنتی بحث تشکیلات دادرسی اهمیت کمتری دارد، اما در دادرسی الکترونیکی این بحث از اهمیت بیشتری برخوردار است. با مطالعه مقررات مربوط به دادرسی سنتی و پژوهش در دادرسی الکترونیکی این نتایج حاصل شد. اجرای تشکیلات دادرسی الکترونیکی نیاز به تأمین اعتبار کافی از طریق مراجع قانونی دارد که تاکنون قانونی تدوین نشده و تخصیصی هم لحاظ نشده است. علاوه بر رعایت شرایطی در مورد ساختمان دادگستری باید ابزارها و تجهیزات مطمئن الکترونیکی با بالاترین ضریب امنیتی و تولید داخلی نصب و استفاده گردد. از آن جهت که رعایت حق دسترسی عمومی جهت دادخواهی اصلی ضروری است، نباید الکترونیکی شدن دادرسی باعث شود تا برخی از مردم امکانات، دانش یا توانایی مالی کافی برای دادخواهی یا دفاع از خود نداشته باشند؛ در این زمینه باید تدابیر قانونی نظیر اعسار از پرداخت هزینه دادرسی الکترونیکی اتخاذ گردد. ساختار و تشکیلات دادگاه الکترونیکی مطابق همان تقسیم‌بندی و تفکیکی که در دادرسی سنتی وجود دارد باید رعایت شود، زیرا در اکثریت موارد ماهیت دعوی تغییری نمی‌کند فقط شکل رسیدگی به صورت الکترونیکی انجام می‌شود. تقریباً ساختار مدیریتی دادرسی الکترونیکی نیز به همان شکل سنتی خواهد بود. البته در دادرسی الکترونیکی بسیاری از کارها تسهیل خواهد شد و باید تعداد کادر اداری دادگاه را کم کرد، اما در کل نیاز به تعدادی کادر اداری مطابق ساختار سنتی ضروری است برای نمونه مدیر دفتر دادگاه باقی خواهد ماند زیرا نمی‌توان امر غیرقضایی را برای قاضی تکلیف کرد برای اینکه نتیجه چنین کاری همان اطلاع دادرسی است که مغایر با یکی از اهداف اساسی دادرسی الکترونیکی می‌باشد. در دادرسی الکترونیکی از سامانه‌ها استفاده می‌شود که اقدامات خوبی در حال حاضر انجام شده است. نظارت و بازرسی از مراجع قضایی و سجل احوال کیفری را نیز می‌توان با سامانه‌های مناسب و با داشتن حق دسترسی محدود به موجب قانون، به صورت الکترونیکی انجام داد. در دادرسی الکترونیکی حتی برخی از احکام نظیر جبران خسارت مادی با واریز وجه نقد را نیز می‌توان به صورت الکترونیکی اجرا نمود یعنی تمام مراحل دادرسی از شروع دادرسی تا صدور اجرائیه و اجرای حکم و بایگانی پرونده به صورت الکترونیکی انجام می‌گیرد. سامانه ابلاغ الکترونیکی نیز در زمینه دادرسی الکترونیکی امروزه در مراجع قضایی اجرا می‌شود و می‌توان کارکردها و قابلیت‌های این سامانه را نیز ارتقا داد برای نمونه می‌توان امکان ثبت تجدیدنظرخواهی یا اسقاط حق تجدیدنظرخواهی را در آن سامانه فراهم نمود.

پیشنهادها:

۱- با عنایت به موارد تحلیل شده در این پژوهش، لازم است با توجه به اهمیت امکانات و امنیت تجهیزات و تأسیسات الکترونیکی قانون جامع تشکیلات دادرسی الکترونیکی به صورت دقیق و متناسب با نیازها و ضرورت‌های جامعه و با رعایت استانداردهای امنیتی تدوین گردد. تا قبل از تدوین قانون پیشنهادی، تا میزانی که ممکن است تمامی بسترهای اجرایی آن توسط قوه قضائیه و وزارت دادگستری فراهم و در قالب آیین‌نامه اجرایی قانون دادرسی الکترونیکی جاری، انجام شود. همچنین در طول این مدت آموزش‌های لازم توسط قوه قضائیه پس از تدوین قانون جامع تشکیلات الکترونیکی شروع و تا قبل از اجرایی شدن قانون، آموزش‌ها تمام شده باشد.

۲- با توجه به اهمیت اجرای عدالت و ایجاد رضایت‌مندی در بین مردم و همچنین اهمیت امنیت اطلاعات و اسناد قضایی برای اصحاب دعوی، پیشنهاد می‌شود بودجه و امکانات لازم برای اجرای قانون تشکیلات دادرسی الکترونیکی حسب مورد به قوه قضائیه و وزارت دادگستری تخصیص داده شود. لازم به ذکر است در تخصیص اعتبار باید با در نظر گرفتن تجهیزات و امکانات با کیفیت عالی و ضریب امنیت بالا مبلغ بودجه در نظر گرفته شود.

منابع

۱. اسمعیلی، اکبر، پورقهرمانی، بابک. (۱۳۹۸). چالش های فراروی دادرسی الکترونیک در ایران، فصلنامه دیدگاه های حقوق قضایی، دوره ۲۴، شماره ۸۷.
۲. آقایاری، محمد؛ کریمی، عباس و السان، مصطفی. (۱۳۹۵). تشریفات دادرسی مدنی الکترونیکی، تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین-الملل، زمستان، شماره ۳۴.
۳. بیکی شورکی، مهدی، فلاح، محمدرضا. (۱۴۰۲). فرآیندهای دادرسی الکترونیکی، مجله حقوق و مطالعات نوین، دوره ۴، پاییز، پیاپی ۱۲، شماره ۳.
۴. خالویی تفتی، سیدسجاد، آقاعباسی، رضا. (۱۴۰۰). اهمیت و نقش دادرسی الکترونیکی در رسیدگی های قضایی، مجله پژوهش و مطالعات علوم اسلامی، آبان، شماره ۲۸.
۵. دهقانی، مجید، فلاح، محمدرضا. (۱۳۹۹). مولفه ها و الزامات دادرسی الکترونیکی اطفال و نوجوانان، فصلنامه حقوق پزشکی، ویژه نامه حقوق بشر و حقوق شهروندی.
۶. زاده حسین علیائی، زهرا، احمدی، احمد. (۱۳۹۷). دادرسی الکترونیک در حقوق ایران؛ اهداف، مبانی و ویژگی ها، فصلنامه تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری، شماره ۳۵.
۷. زرکلام، ستار. (۱۳۹۱). دادرسی های الکترونیکی؛ ضرورتها الزامات و چالشها، آموزه های حقوقی کیفری، شماره ۳.
۸. شمس، عبدالله. (۱۳۸۷). آیین دادرسی مدنی دوره ی پیشرفته، ج ۲، تهران: انتشارات دراک.
۹. عشق پور، منصور، اکبری پور، نعمت اله. (۱۳۹۵). جایگاه دادرسی الکترونیک در حقوق ایران، فصلنامه مطالعات علوم اجتماعی، دوره ۲، شماره ۳.
۱۰. کاتوزیان، ناصر. (۱۳۷۹). فلسفه حقوق، ج ۲، چ ۱، تهران: شرکت سهامی انتشار.
۱۱. کریمی، عباس. (۱۳۹۰). ادله اثبات دعوا، چ ۱، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
۱۲. محسنی، حسن، بهشتی پور، زینب. (۱۴۰۰). پایبندی دادرسی الکترونیک به اصول بنیادین دادرسی با نگاهی تطبیقی به حقوق فرانسه. پژوهشنامه حقوق تطبیقی، پاییز زمستان، دوره ۵، شماره ۲.
۱۳. محسنی، حسن؛ رضایی نژاد، همایون. (۱۳۹۱). دادگستری و پیشرفت فن آوری اطلاعات و ارتباطات، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، دوره ۴، شماره ۲.
۱۴. معاونت آموزش قوه قضائیه. (۱۳۸۶). آشنایی با وظایف کارکنان اداری ویژه کلیه مشاغل اختصاصی دادگستری، ج ۱، قم: نشر قضا.
۱۵. معاونت آموزش قوه قضائیه. (۱۳۸۷). آشنایی با وظایف کارکنان اداری ویژه مدیران دفاتر و کارکنان دادرسی، ج ۳، قم: نشر قضا.
۱۶. معاونت آموزش قوه قضائیه. (۱۳۸۷). آشنایی با وظایف کارکنان اداری ویژه مدیران و کارکنان اداری دفاتر دادگاه های عمومی حقوقی و جزایی، ج ۴، قم: نشر قضا.
۱۷. معاونت آموزش قوه قضائیه. (۱۳۸۸). رویه قضایی ایران در ارتباط با دادگاه های عمومی حقوقی، ج ۵، تهران: جنگل جاودانه.
۱۸. معاونت آموزش و تحقیقات دادگستری استان تهران. (۱۳۸۲). در راه تعالی، تهران: رسالت.
۱۹. معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضائیه، محقق: قربانوند، محمدباقر. (۱۳۸۹). قواعد حقوق تجارت الکترونیک، تهران: جنگل.
۲۰. معاونت حقوقی و توسعه ی قضایی قوه قضائیه مرکز مطالعات توسعه قضایی، افشارنیا طیب، مبین حجت (۱۳۸۸). اطاله دادرسی و توسعه قضایی، تهران: خرسندی.
۲۱. معاونت حقوقی و توسعه ی قوه قضائیه - مرکز مطالعات توسعه قضایی. (۱۳۸۹). شرح اصول رفتار قضایی (بنگلور) سازمان ملل متحد اداره مقابله با مواد مخدر و جرم، م. شاه حیدری پور محمدعلی، همتی مجتبی، تهران: خرسندی.
۲۲. مؤذن زادگان، حسنی، روستا، نرجس. (۱۳۹۶). دادرسی الکترونیکی در رویارویی با جرایم رایانه ای: چالش ها و بایسته ها، مجله حقوقی دادگستری، سال هشتاد و یکم، شماره ۱۰۰.
۲۳. مهرافشان، علی رضا. (۱۳۹۰). دادرسی مجازی، مفهومی نوین در عدالت قضایی، مطالعات فقه و حقوق اسلامی، سال ۳، شماره ۵.
۲۴. وحدتی، مهدی، طاهرخانی، حسین، ساورائی، پرویز، نورشوق، جمشید. (۱۳۹۹). بررسی چالش ها و رفع تعارضات مقررات مربوط به دادرسی الکترونیکی در نظام حقوقی ایران با نگرش تطبیقی در حقوق فرانسه، فصلنامه پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، زمستان، سال هفتم، شماره ۴.
۲۵. هاشمی سیدرضا، یوسفی یحیی. (۱۳۹۴). بررسی تأثیر مکانیزه شدن نظام قضایی بر رضایت شغلی کارکنان و رضایت مندی ارباب رجوع در دادگستری کل استان کرمانشاه، مجله حقوقی دادگستری، سال ۷۹، شماره ۹۲.
۲۶. یعقوبی، نورمحمد. (۱۳۹۲). دولت الکترونیک رویکرد مدیریتی، چ ۳، تهران: افکار.